

Anna CZARNY

STABILNOŚĆ FINANSOWA W ODNIESIENIU DO SAMODZIELNOŚCI DOCHODOWEJ W JEDNOSTKACH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTW

FINANCIAL STABILITY AGAINST THE BACKDROP OF FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL GOVERNMENT UNITS ON THE BASIS OF PROVINCES IN POLAND

Katedra Analizy Systemowej i Finansów, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny
w Szczecinie, ul. Klemensa Janickiego 31, 71-270 Szczecin, ORCID: 0000-0003-2501-3871
e-mail: anna.czarny@zut.edu.pl

Abstract. The primary goal of the study was to evaluate the financial stability and income self-reliance of local government in Poland at the province (voivodeship) level. Based on reference books and numerical data retrieved from Local Government Ranking the author provided definitions of the notions used, evaluated the level of financial independence and financial stability through the application of selected financial relations. As the research implies, an unambiguous evaluation of financial stability based on the coefficients applied was not viable. This is to say that while the author succeeded to identify with sufficient precision the local government financial self-reliance, their financial stability was not distinctly identified. In case of one province, that is the Lublin Province, decreased financial stability was observed, and confirmed by significant debt burden, low financial liquidity and low income self-reliance. However, the research findings were significantly affected by different models of numerical data analysis applied in reports. Therefore, different coefficient values were generated to which the author applied adequate balance and budget values. The findings were presented in figures and graphs, and conclusions were drawn from the data collected.

Key words: local government, income self-reliance, financial liquidity, financial stability.

Słowa kluczowe: samorząd województwa, samodzielność dochodowa, płynność finansowa, stabilność finansowa.

WSTĘP

Jednostka samorządowa, bez względu na szczebel w podziale terytorialnym, posiada osobowość prawną, jej samodzielność podlega ochronie sądowej (art. 165 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej) i prowadzi swoją gospodarkę finansową na podstawie budżetu na konkretny rok budżetowy. Zgodnie z przepisami prawa (art. 6.2 Ustawy Prawo upadłościowe z dnia 28 lutego 2003 r.) nie można ogłosić upadłości wobec jednostki samorządu terytorialnego (JST). Zapis ten, z jednej strony, chroni te jednostki, w tym społeczność lokalną lub regionalną, przed niemożnością wykonywania zadań publicznych w razie wystąpienia niekorzystnej sytuacji finansowej. Z drugiej zaś strony daje władarzom, ale i wierzycielom, poczucie bezpieczeństwa finansowego, zdolności kredytowej, gdyż w razie

nadmiernego zadłużenia finansową odpowiedzialność przejmuje skarb państwa. Rozwiązaniem problemów finansowych może być zastosowanie planu naprawczego, jednak gdy nie jest zauważalna poprawa, może nastąpić likwidacja jednostki samorządowej poprzez podział i włączenie jej w struktury innej jednostki. Taka sytuacja może wystąpić w JST najniższego szczebla, czyli w gminach. W odniesieniu do samorządów wojewódzkich natomiast, z powodu odmiennych zadań publicznych, źródeł dochodów czy wielkości terytorialnej, przejęcie przez inny samorząd nie jest dobrym rozwiązaniem i do tej pory nie było ku temu przesłanek.

Sytuacja finansowa JST i prowadzona przez nie gospodarka finansowa podlegają ciągłym zmianom. Planowanie i wykonywanie dochodów czy wydatków jest uzależnione od rodzaju i natężenia wykonywanych zadań publicznych, stopnia pomocy ze strony państwa oraz gęstości zaludnienia danego obszaru. W znacznym stopniu warunkują to ogólna sytuacja kraju, przepisy prawa i aktualna w danym czasie koniunktura, co przekłada się na rozwój przedsiębiorczości. Efektem tego są wpływy do budżetu centralnego i budżetów lokalnych, które zwiększają z kolei samodzielność finansową poszczególnych JST. Posiadanie przez JST stabilności finansowej jest pozytywnie odbierane przez otoczenie, w tym przez wierzycieli, społeczeństwo oraz państwo.

Celem opracowania jest próba zdefiniowania, na ile stabilne finansowo są samorządy wojewódzkie i w jakim stopniu można określić ich samodzielność dochodową. Badania przeprowadzono na podstawie analizy literatury przedmiotu oraz danych liczbowych pochodzących z budżetów wszystkich województw.

MATERIAŁ I METODY

Badaniem zostały objęte wszystkie jednostki samorządu terytorialnego na szczeblu województwa, zgodnie z obowiązującą Ustawą z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa.

Na potrzeby badań posłużono się danymi liczbowymi pochodzącymi z budżetów oraz skonsolidowanych sprawozdań finansowych poszczególnych województw. Informacje te dostępne były na stronach internetowych Ministerstwa Finansów, regionalnych izb obrachunkowych oraz biuletynów informacji publicznej. Przyjęty do badań okres obejmuje lata 2015–2017.

Do określenia samodzielności dochodowej analizowanych jednostek samorządowych posłużyły wskaźniki finansowe, których konstrukcje zostały oparte na wybranych pozycjach budżetowych i bilansowych.

DETERMINANTY STABILNOŚCI FINANSOWEJ JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Zagadnienie stabilności finansowej jest przedmiotem licznych opracowań. Mamy do czynienia ze stabilnością systemu finansowego państwa, przedsiębiorstwa, samorządu, a także indywidualnych osób (personalna stabilność materialna). W dużym stopniu pojęcie to dotyczy jednak podmiotów gospodarczych, dla których posiadanie stabilności finansowej

wiąże się m.in. z lepszym postrzeganiem przez otoczenie, jako bezpiecznego, pewnego, partnera biznesowego, klienta czy pracodawcy.

W odniesieniu do JST stabilność finansowa nazywana jest w literaturze zdolnością jednostki do finansowania zadań, świadczenia usług publicznych w sposób ciągły i efektywny oraz do regulowania zobowiązań (Jastrzębska 2017). Ponadto jest to „[...] stan, w którym władze samorządowe są w stanie zapewnić stosowny do potrzeb wspólnoty terytorialnej zakres odpowiedniej jakości usług publicznych, jak również stymulować przyszły rozwój społeczno-gospodarczy” (Wójtowicz 2014, s. 303).

Omawiane zagadnienie stabilności finansowej JST nabiera szczególnego znaczenia w ostatnich latach. Spowodowane jest kilkoma aspektami, spośród których za najważniejsze należy uznać:

1. Nieostrożne korzystanie z unijnych środków pieniężnych, współfinansujących jednocześnie wiele projektów infrastrukturalnych (społecznych, technicznych), często „na wyrost”. Jednostka samorządowa, chcąc skorzystać z dostępnych bezzwrotnych środków, dodatkowo przeznacza znaczne kwoty z własnego budżetu, niejednokrotnie nie zachowując art. 44.3.1 Ustawy o finansach publicznych o zasadzie celowości i zasadności wydatków z dnia 27 sierpnia 2009 r. Oprócz tego zaciąga klasyczne zobowiązania w postaci kredytów, pożyczek czy emituje papiery wartościowe, albo korzysta z alternatywnych źródeł finansowania. Te ostatnie, choć nie podlegają ograniczeniom ustawowym, niejednokrotnie przyczyniły się do znacznego obniżenia bezpieczeństwa finansowego danej jednostki samorządowej, włącznie z niemożnością dalszego samodzielnego prowadzenia gospodarki finansowej¹.
2. Brak wiedzy i kompetencji menedżerskich w podejmowaniu decyzji finansowych przez przedstawicieli danej jednostki samorządowej. Wiąże się to z nieumiejętnym zarządzaniem ryzykiem lub nadmierną skłonnością do jego podejmowania. Należy pamiętać, że skład organu wykonawczego jednostki, realizującego budżet i podejmującego ważne decyzje, jest powołany spośród społeczności lokalnych w wyborach bezpośrednich (co dotyczy to gmin; art. 471 Ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy), przez organ stanowiący spośród radnych wybranych w wyborach bezpośrednich (co dotyczy powiatów, art. 27 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym), przez organ stanowiący spośród radnych wybranych w wyborach bezpośrednich lub spoza tego grona (co dotyczy województw, art. 32 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa).

Stabilność finansowa JST wiąże się z innymi pojęciami, takimi jak: stabilność fiskalna, wypłacalność, płynność finansowa. Stabilność fiskalna stanowi jeden z elementów samodzielności dochodowej JST w postaci stabilności i wydajności poszczególnych źródeł dochodów (Poniatowicz 2015), w tym dochodów podatkowych będących w gestii władztwa podatkowego samorządów lokalnych. W literaturze większą uwagę skupia się na długoterminowej stabilności fiskalnej, rozumianej jako długoterminowa zdolność jednostki do finansowania zarówno zadań własnych, jak i zleconych przez administrację rządową, w tym do świadczenia lokalnych usług publicznych w sposób ciągły i efektywny oraz do regulowania zobowiązań finansowych, które są z tym związane (Poniatowicz 2016).

¹Zgodnie z Ustawą z dnia 5 lipca 2018 r. o szczególnych rozwiązaniach dotyczących gminy Ostrowice w województwie zachodniopomorskim nastąpi zniesienie gminy Ostrowice z dniem 1 stycznia 2019 r. (art. 1.3).

Ponadto ważnym elementem stabilności fiskalnej powinno być „[...] zagwarantowanie sprawności dochodowej oraz efektywności wypełniania przez samorzady nałożonych na nie zadań publicznych, a także zapewnienie możliwości wspierania przez JST polityki rozwojowej” (Wójtowicz 2014, s. 138). Sprawność dochodowa zależy w dużym stopniu od polityki fiskalnej, prowadzonej zarówno przez władze centralne, jak i władze szczebla lokalnego, co w dużym stopniu jest uwarunkowane aktualną koniunkturą gospodarczą. Należy uwzględnić również możliwości absorpcyjne zewnętrznego kapitału, w tym warunki sprzyjające rozwojowi przedsiębiorczości, na co bez wątpienia wpływa atrakcyjność danej JST, stan infrastruktury technicznej, położenie geograficzne, gęstość zaludnienia.

Wyplącalność JST może być określana w sposób zbliżony do wyplącalności podmiotów gospodarczych, a więc jako zdolność do regulowania wszelkich zobowiązań. W sytuacji, gdy JST nie posiada środków finansowych w wystarczającej ilości, aby mogła realizować zadania publiczne lub finansować otwarte inwestycje, staje się niewypłacalna. Tym samym traci zdolność kredytową, przez co staje się nieatrakcyjnym partnerem dla standardowych kapitałodawców (banków czy obligatariuszy). Następstwem tego jest korzystanie przez JST z innych źródeł finansowania pochodzących z parabanków. Dla tej grupy kapitałodawców utrata zdolności kredytowej nie ma większego znaczenia, ponieważ JST swoje zobowiązania będzie musiała i tak uregulować, jeżeli nie z własnych zasobów, to z budżetu państwa. Państwo może wówczas udzielić pożyczki, jeżeli z analizy programu postępowania naprawczego JST wynika, że w stopniu bardzo prawdopodobnym jej sytuacja finansowa ulegnie poprawie (Filipiak 2017). Doprowadzanie do takiej sytuacji przez JST jest nazywane hazardem moralnym tych jednostek wobec państwa, które w efekcie ponosi skutki finansowe ich niewypłacalności (Jastrzębska 2016).

Istota płynności finansowej jest w literaturze szeroko omawiana w kontekście każdego ogniwa systemu finansowego. Przyjęta ogólna zasada jej pomiaru, uwzględniająca majątek krótkoterminowy danego podmiotu w relacji do posiadanego zadłużenia, również podlega modyfikacjom. W odniesieniu do JST pojęcie płynności finansowej może być rozpatrywane w ujęciu krótkoterminowym i traktowane jest jako „[...] możliwość pokrycia zobowiązań bieżących posiadanych aktywów bieżących” (Dylewski i in. 2006, s. 147).

W innym podejściu płynność finansowa rozpatrywana jest długoterminowo i stanowi miernik możliwości wywiązywania się ze zobowiązań dłużnych o charakterze długoterminowym (Filipiak 2014). Jest to związane z finansowaniem bieżących zadań publicznych oraz inwestycji, których płatności są realizowane sukcesywnie, zgodnie z harmonogramami rzeczowo-finansowymi, również w okresach przyszłych.

Poza możliwością sprawnego regulowania zobowiązań płynność finansowa to także „[...] takie sterowanie wpływami i wydatkami, aby wpływy mogły w określonym czasie zrównoważyć wydatki” (Winiarska 2006, s. 290). W odniesieniu do budżetu JST zachowanie płynności finansowej to jego zrównoważenie w możliwie największym stopniu. W sytuacji braku takiego zrównoważenia dopuszczalne jest finansowanie zewnętrzne do ustawowo określonej wysokości – indywidualnie dla każdej JST (zgodnie z art. 243 Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych).

Samodzielność dochodowa JST, oprócz samodzielności wydatkowej, jest węższym ujęciem samodzielności finansowej. Określa stopień możliwości finansowych JST w zakresie

gromadzenia dochodów i pozyskiwania przychodów (Czarny 2016). To również określony zakres samodzielności decyzyjnej władzy samorządowej w kontekście możliwości prowadzenia własnej polityki fiskalnej na danym obszarze (Poniatowicz 2015). Należy zaznaczyć, że pojęcie samodzielności dochodowej JST nie jest w literaturze jednoznacznie zweryfikowane (Patrzalek 2011; Surówka 2017). Wciąż jest wiele wątpliwości odnoszących się do skonkretyzowania elementów składowych oraz do trafności jej ustalania.

Na zróżnicowanie samodzielności dochodowej JST wpływa wiele czynników, w tym:

- a) stopień podziału terytorialnego, zgodnie z którym władztwo podatkowe występuje praktycznie na najniższym szczeblu – w gminach;
- b) struktura demograficzna, liczba pracujących i wielkość obrotów w funkcjonujących podmiotach gospodarczych, zapewniających wpływy podatkowe;
- c) zróżnicowanie zadań nałożonych na poszczególne JST, w tym zadań obligatoryjnych, których finansowanie w proporcjonalnym stopniu powinno być zapewnione z własnych środków;
- d) aktualne trendy w polityce fiskalnej, warunkowane koniunkturą, lobbieniem czy zbieżnością działań rządu z potrzebami JST.

Zasadniczymi kategoriami dochodów JST są dochody własne, w tym w postaci podatków i opłat lokalnych oraz udziałów we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych i z podatku dochodowego od osób prawnych², subwencje ogólne oraz dotacje celowe z budżetu państwa (art. 167.2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.; art. 3.1 Ustawy z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego). Najbardziej stabilnymi składnikami budżetu JST są dochody własne, zapewniające znaczny udział w finansowaniu zadań publicznych. Oprócz wymienionych dochodów mogą nimi być też środki pochodzące ze źródeł zagranicznych, niepodlegające zwrotowi, środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej oraz inne środki określone w odrębnych przepisach (art. 3.3 Ustawy z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach).

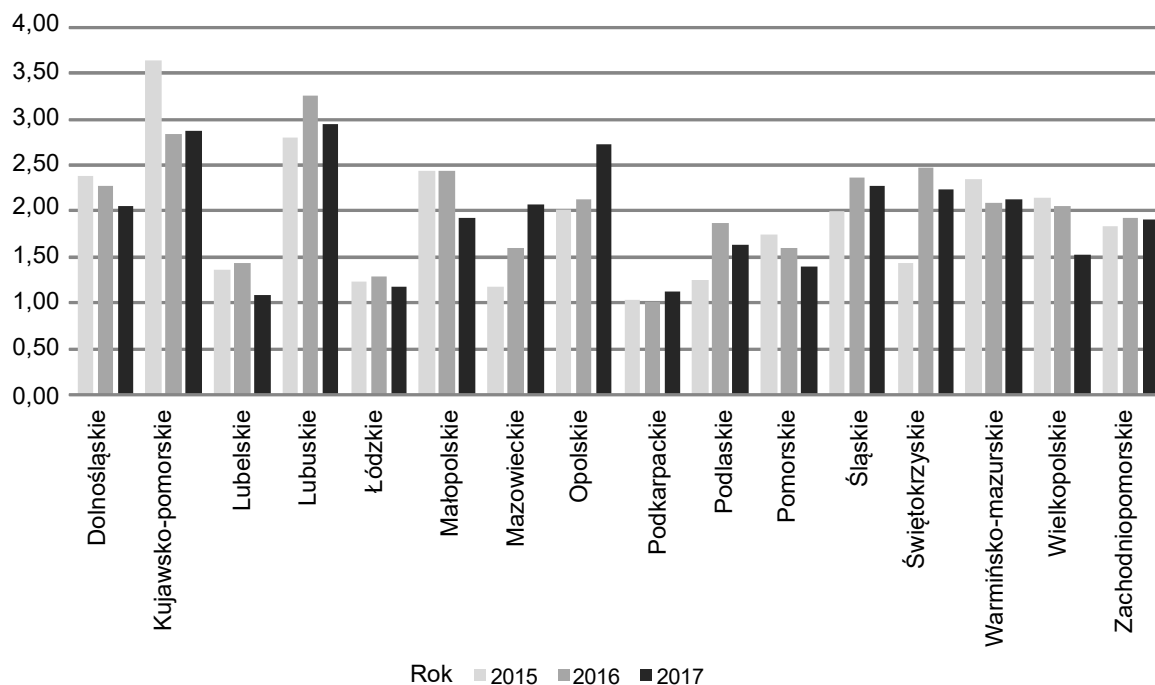
WERYFIKACJA STABILNOŚCI FINANSOWEJ W KONTEKŚCIE SAMODZIELNOŚCI DOCHODOWEJ JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

W niniejszym opracowaniu stabilność finansowa badanych JST została zweryfikowana na podstawie dostępnych danych liczbowych, co umożliwiło analizę wskaźników płynności finansowej, w tym gotówkowej, oraz wskaźników zadłużenia.

Wskaźniki płynności finansowej w klasycznym wzorze to wspomniana wyżej relacja majątku krótkoterminowego (bieżącego) do zobowiązań krótkoterminowych lub środków pieniężnych przy płynności gotówkowej. W badaniach zastosowano dwa wskaźniki – wskaźnik płynności ogólnej (Wsk.P) jako relacja majątku bieżącego do zobowiązań krótkoterminowych, oraz wskaźnik płynności gotówkowej (Wsk.P_G) jako relacja środków pieniężnych do zobowiązań krótkoterminowych. Dane liczbowe dotyczące majątku bieżącego i środków pieniężnych pochodzą z bilansów skonsolidowanych (określonych w załączniku 9 Rozporządzenia Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 13 września 2017 r. w sprawie rachunkowości oraz planów kont dla budżetu państwa, budżetów jednostek samorządu terytorialnego, jednostek budżetowych, samorządowych zakładów budżetowych,

²W samorządach województw są to udziały we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych i z podatku dochodowego od osób prawnych.

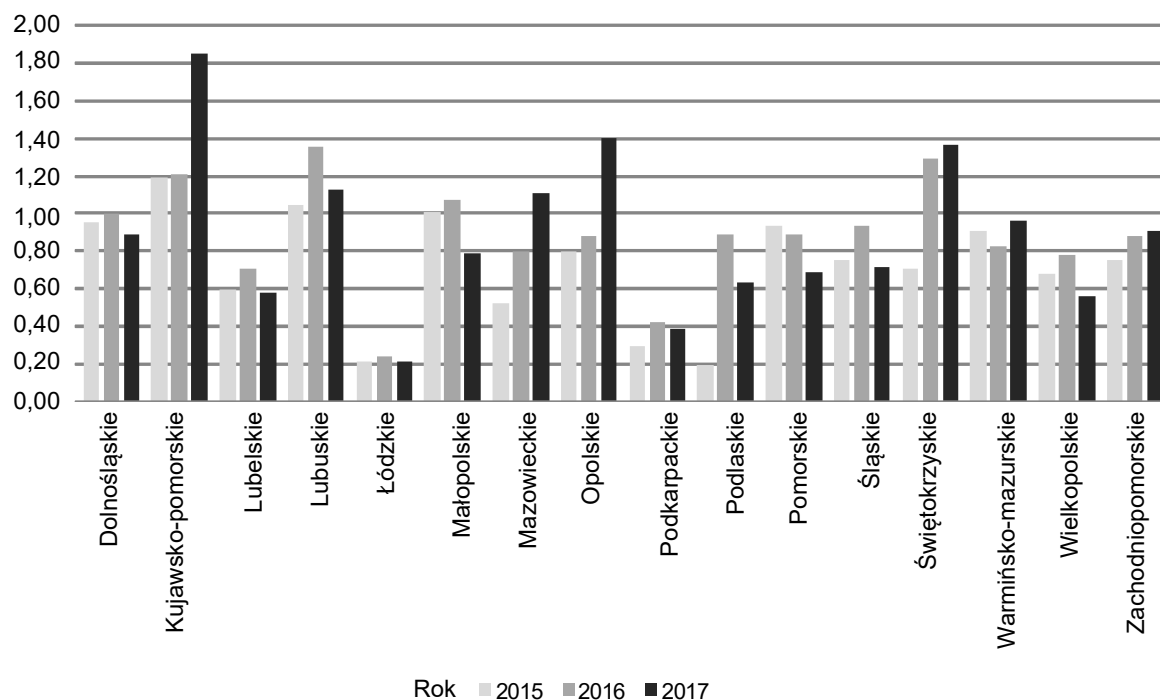
państwowych funduszy celowych oraz państwowych jednostek budżetowych mających siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej i są to pozycje odpowiednio B i B.IV aktywów. Wartości zobowiązań krótkoterminowych to pozycje C.I plus C.II pasywów. Wyniki badań zostały zaprezentowane na rys. 1 i 2.

Ryc. 1. Wartość wskaźnika płynności ogólnej (Wsk.P) w badanych JST w latach 2015–2017

Źródło: opracowano na podstawie budżetów oraz skonsolidowanych sprawozdań finansowych poszczególnych województw (<https://www.mf.gov.pl>; <https://bip.wroclaw.rio.gov.pl/dzialalnosc-informacyjna-i-analzy/budzety-jst-opracowania-roczne>, <https://bip.kujawsko-pomorskie.pl>, <http://www.lublin.rio.gov.pl>, <http://www.bip.zielonagora.rio.gov.pl>, <http://www.lodz.rio.gov.pl>, www.bip.krakow.rio.gov.pl, <http://rio.warszawa.bip.net.pl>, <http://rio.opole.pl/download/attachment/3906/zalaczniki>, <http://bip.rzeszow.rio.gov.pl/?k2=11&n=dzialalnosc-informacyjno-analityczna>, http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/wojewodztwo/finanse/budzet_1/, <https://bip.pomorskie.eu/m,40,budzet-i-majatek.html>, <http://www.rio.katowice.bip.net.pl/?a=4647>, <http://bip.kielce.rio.gov.pl/badanie-sprawozdan-jst-19.html>, <http://www.rio.olsztyn.bip.net.pl/?a=854>, <http://www.bip.poznan.rio.gov.pl/?a=20189>, <http://bip.wzp.pl/tabela/artykuly/809/872> (dostęp: październik 2018).

Przedstawione na ryc. 1 wartości wskaźnika płynności ogólnej kształtowały się średnio w zakresie od 1 do 3. Najmniejsze wartości odnotowano w województwach podkarpackim, łódzkim i lubelskim. Świadczy to o dużym udziale krótkoterminowych zobowiązań w stosunku do majątku bieżącego. Tym samym rozpatrywanie tego wskaźnika z punktu widzenia podmiotu gospodarczego pozwalałoby stwierdzić, iż województwa te nie zachowują płynności finansowej. Jednak należy mieć na uwadze specyfikę gospodarki finansowej JST. Wartość wskaźnika kształtująca się na poziomie jedności może być uznana za pozytywne zjawisko, gdyż spieniężenie majątku krótkoterminowego umożliwi pokrycie krótkoterminowego zadłużenia. Największe zaś wartości omawianego wskaźnika wśród badanych jednostek dotyczyły województw kujawsko-pomorskiego, szczególnie w 2015 roku, oraz województwa lubuskiego. Te jednostki charakteryzowały się więc dużą, ponadprzeciętną, płynnością finansową, wynoszącą ok. 3–3,5.

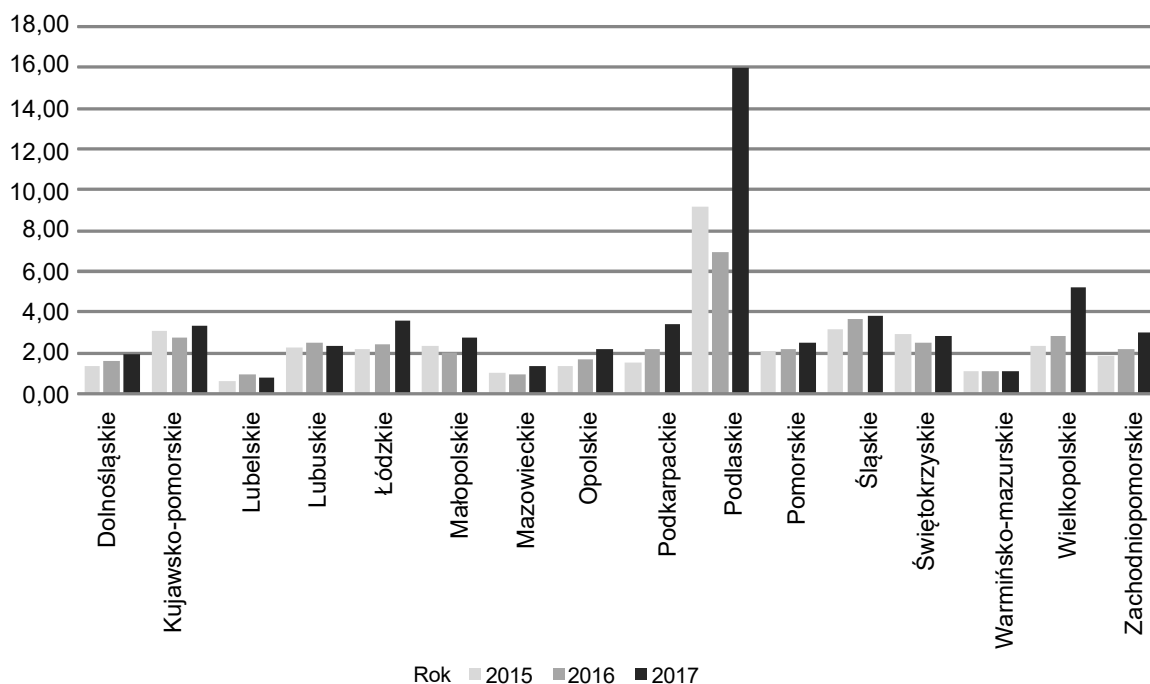

Ryc. 2. Wartości wskaźnika płynności gotówkowej (Wsk.P_C) w badanych JST w latach 2015–2017
Źródło: zob. ryc. 1.

Potwierdzeniem niskiej płynności dla województw łódzkiego i podkarpackiego są stosunkowo małe wartości wskaźnika płynności gotówkowej w zakresie 0,2–0,4, które są wynikiem niekorzystnej relacji środków pieniężnych do bieżących zobowiązań. Odwrotna sytuacja wystąpiła w 2017 roku w województwach kujawsko-pomorskim, opolskim i warmińsko-mazurskim, w których wskaźnik ten osiągał 1,4 i więcej. Może to oznaczać komfortową sytuację tych województw w zakresie regulowania krótkoterminowych zobowiązań bezpośrednio z posiadanych zasobów pieniężnych.

W modyfikacji wskaźnika płynności kwoty zobowiązań mają źródło w sprawozdaniach Rb-Z, jak wynika to z załącznika 1 Obwieszczenia Ministra Finansów z dnia 15 października 2014 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Finansów w sprawie sprawozdań jednostek sektora finansów publicznych w zakresie operacji finansowych. Jak już wspomniano, płynność finansowa, nazwana płynnością budżetową, rozpatrywana jest długoterminowo i oznacza relację majątku bieżącego do zobowiązań wg tytułów dłużnych (wskaźnik Wsk.P_B). Kształtowanie się tego wskaźnika przedstawiono na ryc. 3.

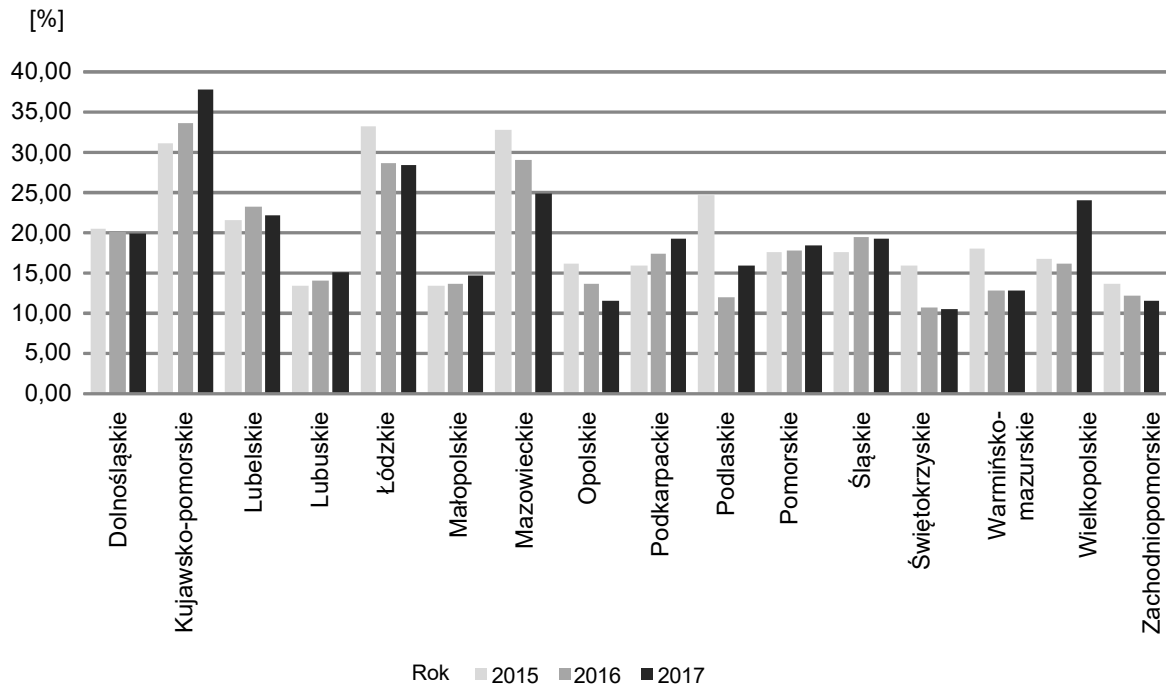
Przedstawione na ryc. 3 wartości wskaźnika płynności w ujęciu budżetowym obrazują w większości odmienną sytuację analizowanych JST, w odniesieniu do omawianych wskaźników płynności. Najniższym stopniem płynności charakteryzowały się województwa lubelskie (odnotowano pokrycie z niską płynnością ogólną) oraz warmińsko-mazurskie (wynik na granicy jedności). W większości województw (jedenastu) wskaźnik ten miał tendencję rosnącą w analizowanym okresie, co należy uznać za korzystną sytuację. Zauważyć należy spektakularny poziom omawianego wskaźnika w 2017 roku w województwie podlaskim, który wyniósł 16, co było spowodowane bardzo niską kwotą zobowiązań wg tytułów dłużnych, ujętych w sprawozdaniu Rb-Z. Należy pamiętać o odmienności ewidencji i przedstawiania niektórych wielkości finansowych na potrzeby różnych sprawozdań.

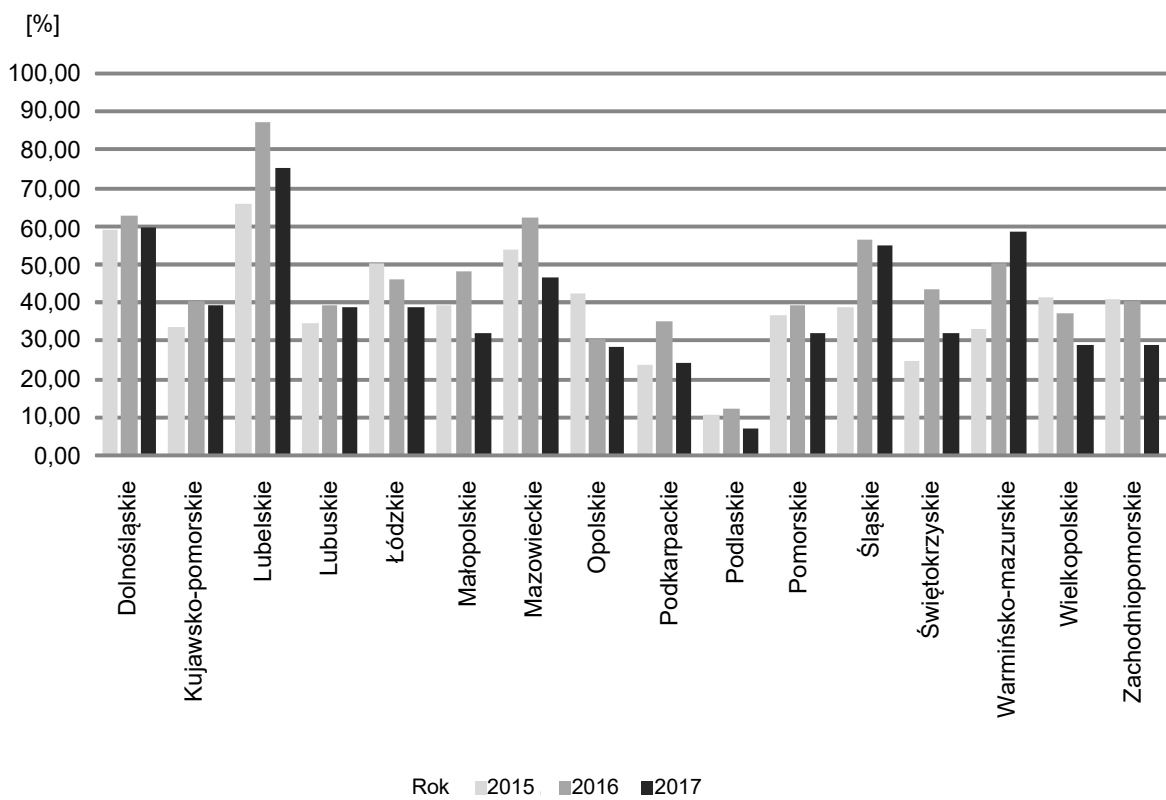
Ryc. 3. Wartości wskaźnika płynności budżetowej (Wsk.PB) w badanych JST w latach 2015–2017
Źródło: zob. ryc. 1.

Kolejną analizowaną grupą wskaźników są wskaźniki zadłużenia. Podobnie, jak przy płynności finansowej, klasyczny wzór wskaźnika zadłużenia ogółem to relacja łącznych zobowiązań do sumy aktywów. Do oceny wartości tego wskaźnika w badanych JST posłużyła więc relacja zobowiązań krótko- i długoterminowych (pozycja B plus C.I plus C.II pasywów – zał. 9 ww. rozporządzenia) do aktywów (wskaźnik Wsk.ZO).

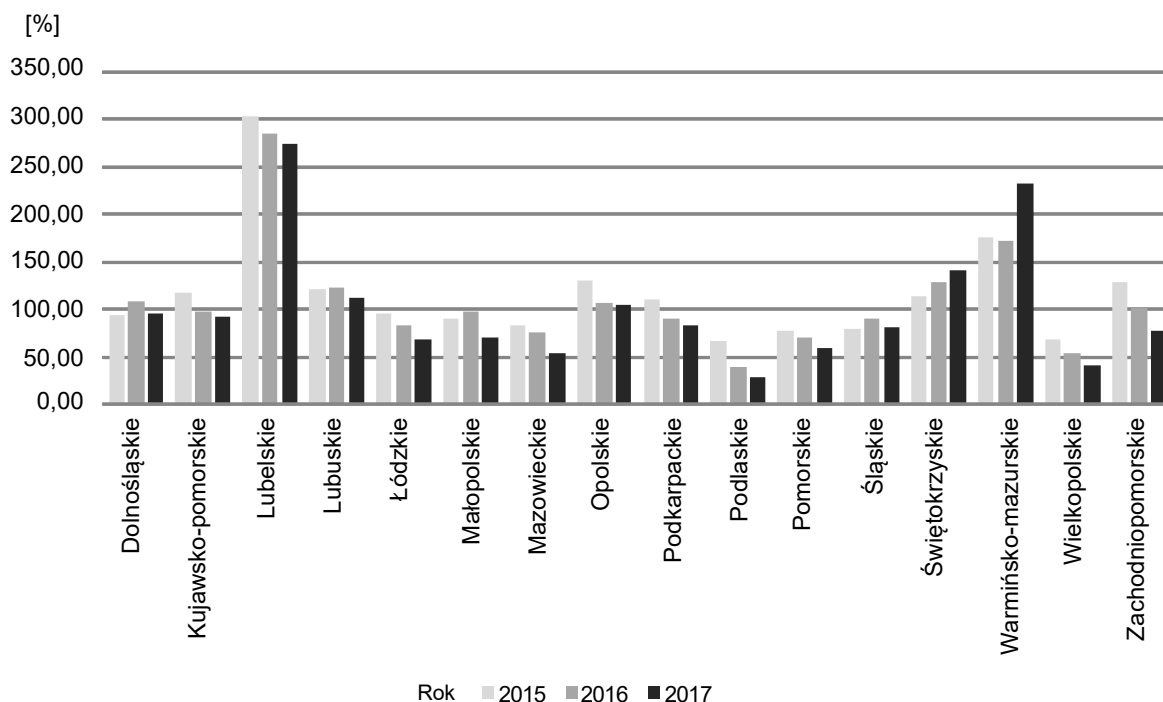
Wskaźnik zadłużenia odrębnie określony dla JST w przepisach prawa, obowiązujący do końca 2013 roku, powodował, iż łączna kwota długu na koniec roku budżetowego nie mogła przekroczyć 60% zrealizowanych dochodów ogółem tej jednostki w danym roku budżetowym (art. 170.1 Ustawy z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych). Od 2014 roku ww. przepis prawa został zniesiony; zastosowano indywidualny wskaźnik zadłużenia, którego konstrukcja opisana jest we wspomnianym art. 243 ustawy. Opiera się ona na danych finansowych z trzech lat poprzedzających rok budżetowy. Istotna jest w tym wypadku niemożność uchwalenia budżetu przez JST w sytuacji niespełnienia założeń wskaźnika. W celu przeprowadzenia oceny zadłużenia poszczególnych JST posłużono się pierwotną relacją zobowiązań wg tytułów dłużnych, zawartych w sprawozdaniach Rb-Z, do dochodów ogółem zawartych w budżetach jednostek (wskaźnik Wsk.Z). Aby przeanalizować, w jakim stopniu zobowiązania jednostki mogą zostać pokryte dochodami własnymi, posłużono się wskaźnikiem Wsk.Z_{DW}, który przedstawia relację wspomnianych zobowiązań wg tytułów dłużnych do dochodów własnych. Kształtowanie się omawianych wskaźników zadłużenia w badanych JST ilustrują ryc. 4, 5 i 6.

Ryc. 4. Wartości wskaźnika zadłużenia ogółem (Wsł.ZO) w badanych JST w latach 2015–2017
 Źródło: zob. ryc. 1.

Ryc. 5. Wartości wskaźnika zadłużenia (Wsł.Z) w badanych JST w latach 2015–2017
 Źródło: zob. ryc. 1.

Ryc. 6. Wartości wskaźnika zadłużenia (Wsk.Z_{DW}) w badanych JST w latach 2015–2017
Źródło: zob. ryc. 1.

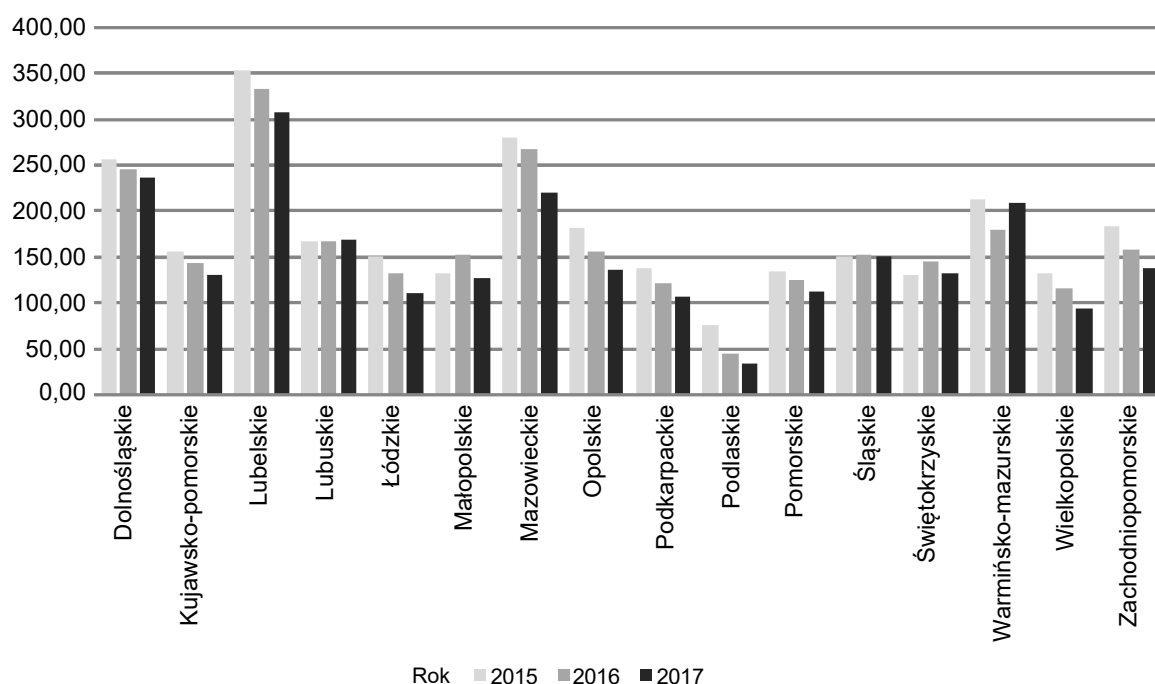
Jak wynika z ryc. 4, żadne województwo nie osiągnęło maksymalnego progu zadłużenia, które dla podmiotów gospodarczych nie powinno przekroczyć 67%. Jedno województwo, kujawsko-pomorskie, przekroczyło 30% w badanych latach, a województwa łódzkie i mazowieckie przekroczyły 25%. Pozostałe województwa wykazywały zadłużenie w zakresie 10–20%, co należy uznać za pozytywne zjawisko z punktu widzenia udziału zobowiązań w wartości majątku JST.

Inaczej kształtował się wskaźnik zadłużenia w relacji zobowiązań wg tytułów dłużnych do dochodów ogółem. Maksymalną wartość zadłużenia, równą 60%, przekroczyły województwa dolnośląskie i mazowieckie w 2016 roku oraz województwo lubelskie w całym analizowanym okresie, które przekroczyło 80%. Wskazuje to na bardzo niebezpieczną sytuację finansową jednostki, mogącą doprowadzić do niewypłacalności. Z kolei najniższy poziom zadłużenia dotyczył województwa podlaskiego (w zakresie 7–13%), co było spowodowane wspomnianą bardzo niską kwotą zobowiązań wg tytułów dłużnych.

Przedstawiony wskaźnik zadłużenia, uwzględniający dochody własne, kształtuje się w większości badanych JST na granicy 100% i poniżej. Dużą dysproporcję można zauważyć w województwach lubelskim i warmińsko-mazurskim. W pierwszym z wymienionych województw wartość wskaźnika przekroczyła w 2015 roku nawet 300%. Wskazuje to na dużą zależność jednostki od wspomagania finansowego z zewnątrz, w postaci transferów pieniężnych. Taka sytuacja (zob. ryc. 6) oznacza, że na każde 3 złote zobowiązań przypadała złotówka dochodów własnych. Przekroczenie 100% omawianego wskaźnika w całym badanym okresie miało miejsce jeszcze w województwach lubuskim, opolskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim. Najlepsza była sytuacja w województwach podlaskim

w latach 2016–2017 oraz w województwie wielkopolskim w 2017 roku, w których wartości wskaźnika kształtowały się znacznie poniżej 50%. W województwie wielkopolskim wpłynęła na to w dużym stopniu niezależność od wpływów transferowych.

Na potrzeby oceny wskaźnika zadłużenia, przedstawionego na ryc. 5, istotne jest zbadanie poziomu zadłużenia w przeliczeniu na mieszkańca danej społeczności regionalnej. Jest to wskaźnik na tyle miarodajny, iż za jego pomocą powszechnie przeprowadzane są rankingi i zestawienia dotyczące najbardziej zadłużonych JST. Do oceny badanych JST posłuży więc relacja łącznych zobowiązań, zawartych w sprawozdaniach Rb-Z, do liczby ludności (wskaźnik Wsk.Z_{10s}), co przedstawiono na ryc. 7.

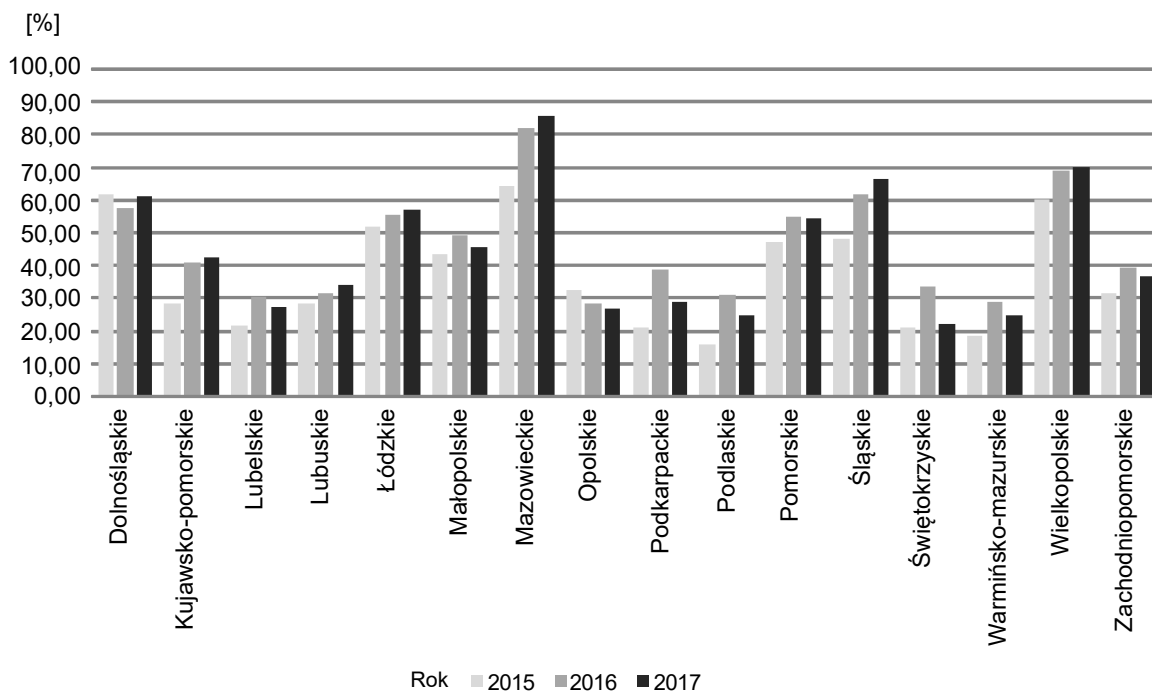

Ryc. 7. Wartości zadłużenia na osobę (Wsk.Z_{10s}) w badanych JST w latach 2015–2017
Źródło: zob. ryc. 1.

Największa wartość wskaźnika zadłużenia na osobę, podobnie jak wartość samego wskaźnika zadłużenia (Wsk.Z), odnotowano w województwie lubelskim – mieściła się ona w zakresie od 354 zł na mieszkańca w 2015 roku do 308 zł w 2017 roku. Znaczną kwotę długu na mieszkańca odnotowano również w województwach dolnośląskim i mazowieckim – ponad 200–250 zł. Najniższe zadłużenie per capita dotyczyło wspomnianego już województwa podlaskiego – poniżej 50 zł w latach 2016-2017.

Następnym etapem przeprowadzonych badań było określenie samodzielności dochodowej analizowanych JST (Wsk.SD). Posłużył do tego wskaźnik będący relacją dochodów własnych do dochodów ogółem, których kwoty pochodzą z wykonania budżetów województw. Należy zaznaczyć, że wskaźnik ten mierzy stopień niezależności dochodowej JST, związanej z decentralizacją budżetową, oraz wielkość potencjału gospodarczego i możliwość generowania przez jednostkę dochodów własnych, z uwzględnieniem dochodów podatkowych. Samorządy regionalne mogą oddziaływać na wysokość wpływów podatkowych, tworzących

dochód budżetu państwa poprzez rozwój gospodarczy, turystyczny, w tym efektywne zwiększanie rynku pracy, zachęcanie społeczności do pozostania na terenie danego regionu oraz inne czynniki motywujące zarówno podmioty gospodarcze, jak i indywidualnych obywateli.

Ryc. 8. Wartości wskaźnika samodzielności dochodowej (Wsk.SD) w badanych JST w latach 2015–2017
Źródło: zob. ryc. 1.

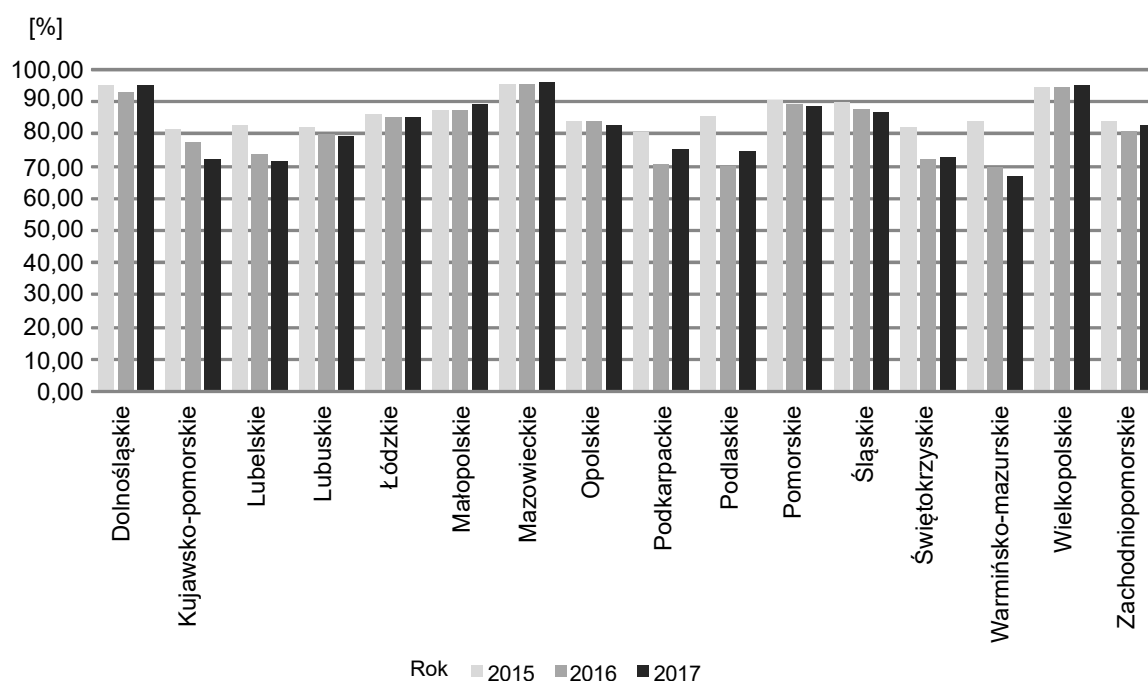
Jak wynika z ryc. 8, największym stopniem samodzielności dochodowej w badanym okresie charakteryzowało się województwo mazowieckie. Wskaźnik ten przekroczył 80% w latach 2016–2017. Było to spowodowane, między innymi, możliwością kształtowania wpływów podatkowych, jako udziałów we wpływach z podatków centralnych, poprzez znaczną koncentrację podmiotów gospodarczych i liczbę mieszkańców na terytorium jednostki. Istotne jest to, że region z uwagi na położenie miasta stołecznego skupia rozwój infrastrukturalny, przyciąga inwestorów i potencjalnych pracowników i co za tym idzie – kapitał. Nieco niższy wskaźnik, wynoszący prawie 60–70%, dotyczył województw dolnośląskiego i wielkopolskiego. Są to regiony także ważne pod względem rozwoju gospodarczego, osiągające znaczne wpływy podatkowe. Najmniejszą samodzielność dochodową (wynoszącą średnio 30%), a tym samym znaczną zależność od wpływów transferowych, wykazały województwa lubelskie, lubuskie, opolskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie. To bardzo mały udział dochodów własnych w finansowaniu zadań publicznych, które bez wsparcia ze strony państwa nie mogłyby być realizowane. Analizując wskaźnik samodzielności dochodowej (Wsk.SD), zbadano, w jakim stopniu jest on powiązany z liczbą mieszkańców poszczególnych JST, za pomocą współczynnika korelacji liniowej Pearsona. Zgodnie z obliczeniami zależność była dodatnia – bardzo wysoka w latach 2016–2017 (wynosiła 0,9) i wysoka w 2015 roku (na poziomie 0,77). Tym samym można stwierdzić, że im mniejsza była liczba ludności w badanej JST, tym niższy był wskaźnik samodzielności dochodowej, co było konsekwencją wspomnianej wyżej możliwości uzyskiwania wpływów podatkowych od osób zamieszkujących w danym regionie.

Uzupełniającymi dochodami JST, oprócz podanych niżej dochodów własnych, są dochody transferowe, w tym dotacje celowe. W zależności od przyjętego modelu finansowania jednostki (Surówka 2017), może ona przyjąć, że:

- główne źródło finansowania stanowią dochody własne, w tym podatkowe, co nadaje JST większą niezależność i samodzielność finansową;
- istotnym źródłem finansowania są dotacje celowe z budżetu państwa, czyniące JST zależną od rządu, co w konsekwencji oznacza bardzo ograniczoną samodzielność finansową lub jej brak.

Tym samym samodzielność dochodowa może być rozpatrywana jako relacja dochodów własnych, powiększonych o dotacje celowe do dochodów ogółem (Wsk.SD_{DC}). Ocena tego wskaźnika, w odniesieniu do badanych JST, pozwoliła określić skalę zaangażowania dotacji w finansowaniu poszczególnych samorządów. Duża dysproporcja między omawianym wskaźnikiem a wskaźnikiem samodzielności dochodowej (Wsk.SD) wskazuje, w jakim stopniu JST były zależne od finansowania zewnętrznego.

Porównując ryc. 8 i 9, zauważyć można, jak duży udział w omawianych jednostkach miały dotacje jako uzupełniające finansowanie zadań publicznych. Najmniejszą różnicę odnotowano w województwie mazowieckim – tam dodatkowe wsparcie finansowe stanowiło 10–13% łącznych dochodów w latach 2016–2017. Należy zwrócić uwagę na to, że udział dotacji w finansowaniu JST był bardzo zróżnicowany – wynosił od 70% w województwie podlaskim w 2015 roku do wspomnianego poziomu 10% w województwie mazowieckim w 2017 roku. Osiągnięta w ten sposób samodzielność dochodowa JST była wyrównana w umiarkowanym zakresie wynoszącym 67–96%.

Ryc. 9. Wartości wskaźnika samodzielności dochodowej łącznie z dotacjami celowymi (Wsk. SD_{DC}) w badanych JST w latach 2015–2017
Źródło: zob. ryc. 1.

PODSUMOWANIE

1. Zastosowane w badaniach wskaźniki płynności w podejściu bilansowym i budżetowym wykazały odmienne wyniki. Wyraźnym przykładem jest bardzo wysoki poziom wskaźnika płynności w ujęciu budżetowym w województwie podlaskim, wynoszący 16 w 2017 roku, w ujęciu bilansowym – poniżej 2 w całym badanym okresie. Było to spowodowane odmiennością ujmowania wielkości liczbowych na potrzeby różnych sprawozdań, w tym bardzo niską kwotą zobowiązań wg tytułów dłużnych, ujętych w sprawozdaniu Rb-Z. Można zatem stwierdzić, iż na potrzeby oceny stabilności finansowej JST bardziej wiarygodne będzie podejście bilansowe, zgodnie z którym kształtowanie się wskaźnika płynności ogólnej na poziomie jedności należy uznać za pozytywne zjawisko. Oznacza to, że upłynnienie posiadanego przez jednostkę majątku krótkoterminowego umożliwi pokrycie krótkoterminowego zadłużenia.
2. W badanych samorządach wojewódzkich wskaźniki zadłużenia, odnoszące się do wielkości posiadanego majątku, były na zadowalającym poziomie. W żadnej jednostce nie przekroczyły one 40%, a w kilku – nawet 15%. Sytuacja taka jest korzystna z punktu widzenia wierzycieli, gdyż w razie niewypłacalności jednostki mogą oni liczyć na zaspokojenie swoich należności z upłynnionego majątku. Podobnie jak w przypadku wskaźników płynności, różne były wskaźniki zadłużenia w relacji zobowiązań wg tytułów dłużnych do dochodów ogółem. W najgorszej pod tym względem sytuacji było województwo lubelskie, w którym w całym okresie wskaźnik przekroczył 60%, a w 2016 roku wyniósł aż 87%. Z analizy wynika, iż było to spowodowane znacznym zadłużeniem z tytułu kredytu bankowego. Należy jednak zaznaczyć, iż obecnie prawnie wymagany indywidualny wskaźnik zadłużenia kształtował się na granicy zera. Na podstawie opinii Regionalnej Izby Obrachunkowej, zgodnie z którą „w sprawozdaniach statystycznych Rb nie ujawniono przekroczeń planu wydatków ani zaciągania zobowiązań, które stanowiłyby naruszenie dyscypliny publicznej” (Opinia RIO 2018) sytuację można uznać za ustabilizowaną, choć nie można nazwać jej korzystną. Wprowadzenie przez samorzady wspomnianego indywidualnego wskaźnika zobowiązań, a tym samym ujmowanie dochodów i wydatków z trzech ostatnich lat budżetowych, wpłynęło na zmianę postrzegania zagrożenia z tytułu przekroczenia maksymalnej kwoty zadłużenia.
3. Interesującym podejściem do analizy zadłużenia jest wskaźnik uwzględniający zobowiązania budżetowe do dochodów własnych. Jego wartości umożliwiły wskazanie tych samorządów wojewódzkich, które osiągnęły na tyle duże dochody własne, aby mogły w całości sfinansować nimi zadłużenie. Tym samym wskaźnik ten wskazał, które jednostki były niezależne od wsparcia finansowego w postaci transferów budżetowych. W całym badanym okresie były to województwa łódzkie, małopolskie, mazowieckie, podlaskie, pomorskie, śląskie i wielkopolskie.
4. Zweryfikowanie samodzielności dochodowej badanych jednostek możliwe było na podstawie wskaźnika Wsk.SD. Zgodnie z otrzymanymi jego wartościami najwyższy stopień samodzielności osiągnęły województwa mazowieckie, wielkopolskie, śląskie, dolnośląskie, łódzkie i pomorskie. Województwa te były w stanie osiągnąć dochody własne w wysokości połowy i ponad połowę łącznych dochodów. Tym samym duży stopień niezależności od środków z budżetu państwa pozwalał tym jednostkom realizować w szerszym zakresie własną politykę wydatkową.

5. W większości jednostek w badanym okresie zauważalne było obniżenie zadłużenia na mieszkańca (Wsk.Z_{OS}), w wyniku malejących kwot zobowiązań, co dodatkowo należy łączyć z ogólną poprawą koniunktury w gospodarce.
6. Jednoznaczne określenie stabilności finansowej na podstawie obliczonych wskaźników nie było możliwe. Samorządy wojewódzkie, które osiągały korzystne wskaźniki samodzielności dochodowej (Wsk.SD), miały wysokie wskaźniki zadłużenia, w tym wartości zadłużenia na osobę. Dotyczyło to m.in. województw mazowieckiego, śląskiego i dolnośląskiego. Z kolei województwo podlaskie charakteryzowało się bardzo niskimi wskaźnikami zadłużenia, natomiast samodzielność dochodowa również osiągała poziom jeden z najniższych. Założony cel pracy, czyli próba zdefiniowania, na ile samorządy wojewódzkie są stabilne finansowo i w jakim stopniu można określić ich samodzielność dochodową, został częściowo zrealizowany. Możliwe było określenie samodzielności dochodowej badanych jednostek w wystarczającym stopniu, natomiast jednoznaczne wskazanie ich stabilności finansowej – już nie do końca. Z pewnością można stwierdzić, że najmniejszą stabilnością finansową charakteryzowało się województwo lubelskie, o znacznym zadłużeniu i niskiej płynności oraz o niskim stopniu samodzielności dochodowej. Z kolei województwo podlaskie, pomimo że miało bardzo niskie zadłużenie i bardzo wysoką płynność budżetową (Wsk.P_B), nie powinno być uznane za najbardziej stabilne finansowo, gdyż poziom jego samodzielności dochodowej i znaczna zależność od transferów budżetowych nie były satysfakcjonujące.

PIŚMIENNICTWO

- Bilanse skonsolidowane jednostek samorządu terytorialnego w latach 2015–2017**, <https://www.mf.gov.pl>, dostęp: październik 2018.
- Budżety jednostek samorządu terytorialnego w latach 2015–2017**, <https://www.mf.gov.pl>, dostęp: październik 2018.
- Czarny A.** 2015. Samodzielność dochodowa jednostek samorządu terytorialnego na przykładzie wybranych miast wojewódzkich. *Folia Pomer. Univ. Technol. Stetin., Oeconomica* 317(78), 37–45.
- Dylewski M. Filipiak B. Gorzałczyńska-Koczkodaj M.** 2006. *Finanse samorządowe. Narzędzia. Decyzje. Procesy.* Warszawa, PWN, 147.
- Filipiak B.** 2014. Płynność finansowa jednostek samorządu terytorialnego wobec znaczącego obciążenia długiem publicznym – wyniki badań empirycznych. *Finanse Rynki Finan. Ubezpiec.* 65 (2014), 30.
- Filipiak B.** 2017. Dług jako determinanta stabilności systemu finansów samorządowych. *Kwart. KES, Studia i Prace* 1(29), 22.
- Jastrzębska M.** 2016. Zadłużanie się jednostek samorządu terytorialnego w parabankach – przyczyny, skutki, przeciwdziałanie. *Wyzwania Unii Europejskiej a stabilność finansów samorządowych.* *Ekon. Probl. Usług* 125, 189.
- Jastrzębska M.** 2017. Alternatywne sposoby finansowania jednostek samorządu terytorialnego, *Budżet. Finanse Komun.* 12, 34.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** DzU z 1997 r., nr 78, poz. 483.
- Obwieszczenie Ministra Finansów z dnia 15 października 2014 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Finansów w sprawie sprawozdań jednostek sektora finansów publicznych w zakresie operacji finansowych.** DzU z 2014 r., poz. 1773.
- Opinia RIO o sprawozdaniu z wykonania budżetu województwa lubelskiego za 2016**, https://umwl.bip.lubelskie.pl/upload/pliki//o_sprawozdaniu_z_wykonania_budzetu_województwa_lubelskiego_za_2016r.pdf, dostęp: październik 2018.

- Patrzalek L.** 2011. Dług podsektora samorządowego a samodzielność finansowa jednostki samorządu terytorialnego. *Ekonomiczne problemy usług*. Zesz. Nauk. US, 682, 185–190.
- Poniałowicz M.** 2015. Determinanty autonomii dochodowej samorządu terytorialnego w Polsce. *Pr. Nauk. UE Wroc.* 404, 249.
- Poniałowicz M.** 2016. Stabilność finansowa jednostek samorządu terytorialnego w aspekcie nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej i zmian w systemie dochodów samorządowych. *Ekon. Probl. Usług* 125, 9.
- Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 13 września 2017 r. w sprawie rachunkowości oraz planów kont dla budżetu państwa, budżetów jednostek samorządu terytorialnego, jednostek budżetowych, samorządowych zakładów budżetowych, państwowych funduszy celowych oraz państwowych jednostek budżetowych mających siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej.** DzU z 2017 r., poz. 1911.
- Surówka K.** 2017. Adekwatność dochodów JST do zakresu realizowanych zadań a problem ich samodzielności finansowej na przykładzie gmin oraz miast na prawach powiatu, Relacje fiskalne państwo – samorząd terytorialny. *Pr. Nauk. UE Wroc.* 485, 431, 485, 435–437.
- Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego.** DzU z 2003 r., nr 203, poz. 1966.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych.** DzU z 2009 r., nr 157, poz. 1240.
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe.** DzU z 2003 r., nr 60, poz. 235.
- Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych.** DzU z 2005 r., nr 249, poz. 2104.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa.** DzU z 2011 r., nr 91, poz. 576.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.** DzU z 1998 r., nr 91, poz. 578.
- Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o szczególnych rozwiązaniach dotyczących gminy Ostrowice.** DzU z 2018 r., poz. 1432.
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy.** DzU z 2011 r., nr 21, poz. 112.
- Winiarska K.** 2006. Analiza sytuacji ekonomicznej i finansowej, w: *Rachunkowość w biznesie*. Red. K. Czubakowska. Warszawa, PWE, 290.
- Wójtowicz K.** 2014a. Podział zadań publicznych między państwo a samorząd a problem zapewnienia stabilności fiskalnej jednostek samorządu terytorialnego. *Nierówności Społ. Wzrost Gosp.* 40(4), 303–312.
- Wójtowicz K.** 2014b. Udział w podatkach państwowych a problem stabilności fiskalnej jednostek samorządu terytorialnego w Polsce. *Ann. UMCS* 47, 138.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa dolnośląskiego,** <https://bip.wroclaw.rio.gov.pl/dzialalnosc-informacyjna-i-analizy/budzety-jst-opracowania-roczne>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa kujawsko-pomorskiego,** <https://bip.kujawsko-pomorskie.pl>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa lubelskiego,** <http://www.lublin.rio.gov.pl>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa lubuskiego,** <http://www.bip.zielonagora.rio.gov.pl>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa łódzkiego,** <http://www.lodz.rio.gov.pl>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa małopolskiego,** www.bip.krakow.rio.gov.pl, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa mazowieckiego,** <http://rio-warszawa.bip.net.pl>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa opolskiego,** <http://rio.opole.pl/download/attachment/3906/zalaczniki>, dostęp: październik 2018.

- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa podkarpackiego**, <http://bip.rzeszow.rio.gov.pl/?k2=11&n=dzialalnosc-informacyjno-analityczna>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa podlaskiego**, http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/wojewodztwo/finanse/budzet_1/, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa pomorskiego**, <https://bip.pomorskie.eu/m,40,budzet-i-majatek.html>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa śląskiego**, <http://www.rio.katowice.bip.net.pl/?a=4647>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa świętokrzyskiego**, <http://bip.kielce.rio.gov.pl/badanie-sprawozdan-jst-,19.html>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa warmińsko-mazurskiego**, <http://www.rio.olsztyn.bip.net.pl/?a=854>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa wielkopolskiego**, <http://www.bip.poznan.rio.gov.pl/?a=20189>, dostęp: październik 2018.
- Wykonanie budżetów w jednostkach samorządu terytorialnego województwa zachodniopomorskiego**, <http://bip.wzp.pl/tabela/artykuly/809/872>, dostęp: październik 2018.

Streszczenie. Celem opracowania była próba określenia poziomu stabilności finansowej samorządów wojewódzkich oraz stopnia ich samodzielności dochodowej. Przy wykorzystaniu literatury przedmiotu oraz danych liczbowych analizowanych jednostek samorządu terytorialnego przybliżono definicje zastosowanych pojęć, określono stopień samodzielności dochodowej oraz zbadano stabilność finansową, stosując wybrane relacje finansowe. Jak wynika z badań, jednoznaczne określenie stabilności finansowej na podstawie obliczonych wskaźników nie było możliwe. Stopień samodzielności dochodowej badanych jednostek określono w wystarczającym stopniu, natomiast dokładnie nie wskazano ich stabilności finansowej. Jedno województwo (lubelskie) charakteryzowało się najmniej korzystną stabilnością finansową, co określono znacznym stopniem zadłużenia, niską płynnością oraz niskim stopniem samodzielności dochodowej. W przeprowadzonych badaniach istotną była odmiennosc ujmowania wielkości liczbowych na potrzeby różnych sprawozdań. Wpłynęła ona na otrzymanie odmiennych wielkości wskaźników, do których zastosowano odpowiednio wartości bilansowe i budżetowe. Uzyskane wyniki badań przedstawiono na licznych rycinach.

